

MIL.AVV. VIII–III ASRLARDA XITOIY

SHDPI TARIX KAFEDRASI O'QITUVCHISI **Bobojonov Behruz**

SHDPI 2-KURS TALABASI **Otamurodov Doniyorbek**

SHDPI 1-KURS TALABASI **Ibragimov Anvar**

SHDPI 1-KURS TALABASI **Abdurasulov Xurshid**

Annotatsiya: Maqolada miloddan avvalgi VIII–III asrlarda Xitoyda feodalizm, falsafiy oqimlar (Konfutsiylik, Daoizm) va harbiy texnologiyalar rivojlanishini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: Xitoy tarixi, Feodalizm, Konfutsiylik, Daoizm, Harbiy texnologiya.

Mil. avv. VIII asr boshlarida chjoularning Xuanxe daryosi yuqori oqimi havzasida yashagan jun qabilalari bilan to'qnashuvi kuchaydi. Jun qabilalari kelib chiqishi chjoularga qarindosh edi. Lekin ular turmush tarzi va xo'jalik yuritish shakli bilan bir-biridan farq qilgan. Yu-van davrida (781–771-yillar) yarim ko'chmanchi junlar bilan hal qiluvchi to'qnashuv yuz berdi. Merosiy yer mulklarining ko'payishi, chjuxou (merosiy hudud hokimlari) mustaqilligining kuchayishi Van hokimiyatini zaiflashtirdi.[1]

Chjou Pix-van isyonchi chjouxoular va junlar hujumini qaytara olmadi. U poytaxt hududini tashlab ketishga majbur bo'ldi. Bu voqea Xitoy an'anasiga ko'ra, G'rbiy Chjou davrining tugashi deb hisoblanadi.

Chjou davlati hududlari keskin qisqardi. G'arbdagi qo'shnilar tazyiqi ostida mil. avv. 770-yil poytaxt sharqqa – hozirgi Loyan hududiga ko'chirildi. Shu sababli, Xitoy tarixida mil. avv. VIII–III asrlar Sharqiy Chjou davri deb ataldi. Junlardan mamlakatni himoya qila olmagan uchun hukmdor – vanning obro'-e'tibori keskin tushib ketdi. Endilikda uning hokimiyati zaiflashib, Chjou hokimlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga aralasha olmadi. Chjou hokimlari amalda mustaqil siyosat yurita boshladilar. Vanning yerlari kamaytirilib, unga o'lpon to'lanmay qo'yildi.

Mil.avv. VIII asr oxirida Xitoyda mustaqil, bir-biri bilan o'zaro nizolar girdobida bo'lgan 150 ga yaqin mustaqil, yarim mustaqil davlatlar paydo bo'ldi. Bu davlatlar ichidan Xuanxening o'rta oqimi va Buyuk Xitoy tekisligidagi davlat madaniy an'alarining birligi bilan ajralib turadilar. Ulardan ba'zilar o'zlarini chjoular avlodlari, boshqalari inlar deb hisobladilar. Ular mamlakatning an'anaviy birligi ramzi sifatida Chjou vanining oliy hokimiyatini rasman tan oldilar.

Bu davrda ijtimoiy tabaqalanish murakkablashdi. Qullarning va qaram aholining soni o'sdi. Temir qurollar paydo bo'lib, tovar-pul munosabatlari, ishlab chiqarish kuchlari o'sdi. Sun'iy sug'orish inshootlarini qurish avj oldi. Aholi tez ko'paydi. Shahar hunarmandchiligi, savdo rivojlanib, tanga pul paydo bo'ldi. Van tomonidan yer-mulklar zodagonlar, harbiylarga taqsimlab berildi. Yerga xususiy mulkchilik paydo bo'ldi. Oddiy xalq ichidan boylar paydo bo'ldi. Endi ularni avvalgi ijtimoiy mavqeyi qondirmas edi. Qishloqda jamoachilik an'analari zaiflashdi.[2]

Mil. avv. VII asrdan boshlab o'zaro urushlar kuchaydi. Chjoularning Xuanxening yuqori oqimidagi jun qabilalari bilan to'qnashuvi avj oldi. Ko'chmanchilar birlashib, chjoularga katta xafv tug'dirdilar va Chjou podsholiklari ichki kurashida ishtirok etdilar.

Xuanxening o'rta oqimi va Buyuk Xitoy tekisligidagi davlatlar o'zlarining madaniy an'analari birligi bilan boshqalardan ajralib turar edi. Ulardan ba'zilar o'zlarini chjoular avlodidan deb, boshqalari inlarga mansub deb hisoblar edilar. Chjou vani Osmon o'g'li sifatida inning diniy va

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

DEKABR

ANDIJON, 2024

oliy hokimiyatini tan oldi. Bu davlatlar hududida Xuasyao madaniy-genetik birligining shakllanish jarayoni bordi va mil.avv. I ming yillik o'rtalarida o'rtalikdagi podsholiklar (Chjungo)ning barqaror etnomadaniy-siyosiy jamlanmasi paydo bo'ldi. Ularning dunyoni to'rt iqlimi varvarlaridan ustunligi tushunchasi shakllandi. Chjungojen (o'rtalikdagi podsholiklar odamlari)larning madaniy ustunligi g'oyasi qadimgi xitoyliklarning o'zligini anglashida muhim unsur bo'ldi.

Xitoy an'anasi bo'yicha mil.avv. VIII–V asrlar Chunsyu (Bahor va kuzlar) deb nomlanadi. Bu davrda Xitoyda mavjud bo'lgan besh qudratli davlatdan to'rttasi Chjou an'anasiga ko'ra mensilmaydigan varvar davlatlari bo'lgan: shimoli-g'arbdagi Jun podsholigi – Sin, Yanszining o'rta oqimida Man podsholiklari – Chu va U, ular eng janubdagi etnik jihatdan olaquroq, ve'tnamliklarning ajdodlariga qarindosh bo'lgan aholi yashagan Yue davlati bo'lgan. Bu davlatlar hududining kattaligi va taraqqiyoti bilan Xitoyning o'rta tekisligida mavjud davlatlardan qolishmagan, faqat bu davlatlar tili – madaniyati, mahalliy etnik kelib chiqishi bilan farq qilgan. Bu davlatlarni yuqori madaniy taraqqiyoti to'g'risida arxeologik topilmalar boy ma'lumot beradi. To'rt davlatdan faqat Sin podsholigi Sharqiy Chjou vanining hokimiyatini rasmiy tan olgan.

O'rta podsholiklar qo'shni xalqlar bilan muntazam aloqada bo'ldilar. Bu aloqalar jarayonida xalqlarning assimilatsiyasi va murakkab o'zaro ta'siri yuz berdi. Jumladan, xuasyao etnik birligining shakllanishida Buyuk Xitoy tekisligida mil.avv. VII–VI asrlarda o'troqlashgan, sakskif dunyosiga mansub Di qabilasi muhim o'rin tutadi. Kelib chiqishi Sak-skiflardan bo'lgan Di qabilasi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti jarayonida Xitoy tekisligida davlat va jamiyatni tashkil qildi. Di davlati qo'shni qabila-etnik birliklar bilan yaqin aloqada bo'ldi. XX asrning 70-yillarida

o'tkazilgan arxeologik qazishmalarda bu vaqtda oq Dilar tashkil qilgan Chjunshan Xebey podsholigining yuqori madaniy darajasi to'g'risida guvohlik beradigan ko'plab yodgorliklar ochildi. Topilmalar ichida mil.avv. I ming yillik o'rtalaridagi jez quyma san'atining eng yaxshi badiiy namunalari mavjud. Oq Di qabilalari Shimoliy Xitoyda boshqa davlatlarni ham tuzganlar.

Vanlar rivojlanmagan iqtisodiy sharoitda zodagonlarga xizmati uchun yer-mulk berdilar. Bunday yer-mulk vaqtinchalik foydalanishga bo'lib, Van uni qaytarib olishi mumkin edi. Bunday yerlarni meros qilib qoldirish muntazam tus oldi. Chunsyu (Bahorlar va kuzlar) davri (mil.avv. VIII–V asrlar)da urug' zodagonlari (ko'p hollarda ular podsho uyi bilan qonqarindosh edilar) hukmron mavqega ega bo'lib, ular davlat boshqaruvidagi oliy lavozimlarni merosiy egallaganlar. Ular qo'shinning asosini tashkil qilgan jangovar jez jang aravalari egalari edilar. Ularga qarshi hukmdorlar o'z qo'shinlarini piyodalardan shakllantirdilar.

Mil. avv. VI asrdan urug' zodagonlari o'z podsholiklarida Van hokimiyatiga jiddiy tahdid tug'dirdilar. Vanlar esa oqsuyak zodagonlarning imtiyozlarini yo'q qilishga harakat qildilar. Kuchli podsholiklarda asta-sekin markazlashgan siyosiy-ma'muriy tizim shakllana boshladi. Asosiy ishlab chiqaruvchilar dehqon jamoachilari edi. Mil.avv. VI–V asrlarda jamoa yerlarini qayta taqsimlash an'anasi tugadi. Yer alohida oilalarning mulkiga aylandi. Jamoachilarning mulkiy tabaqalanish jarayoni kuchaydi. Chunsyu davri oxirida xususiy qo'rg'on, bog'polizlarni garovga qo'yish va begonalashtirish amaliyoti boshlandi. Qarzi uchun qul qilish dastlab «o'g'il qilib olish» va «bolalarni garovga berish» shaklida bo'ldi. Qullarni belgilash uchun umumiy nom «nubey» so'zi paydo bo'ldi. Bu so'z keyingi asrlarda ham o'z ma'nosini saqlab qoldi.

Mil.avv. V–III asrlar – «Chjango», «Urushayotgan podsholiklar» davrida qadimgi Xitoyning «yetti qudratli» davlatlaridan uchtasi xuasyaoga (xitoy) mansub emas edi: shimoliy-sharqiy Yan, Chu va Sin edi. Chu davlati Yanszi o'rta oqimida joylashgan bo'lib, asta-sekin kuchaydi. Uning hokimi mil.avv. 704-yilda butun Chjou Xitoyi oliy hukmdorlariga tegishli bo'lgan Van unvonini qabul qildilar. Temirdan mehnat qurollari ishlab chiqish, irrigatsiya inshootlarini

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

DEKABR

ANDIJON, 2024

qurish keng yo'lga qo'yildi. Chu davlati tajovuzkor tashqi siyosat olib borib, 45 ta kichik davlatchalarni bosib oldi. Chjango davrida (mil.avv. V–III asrlar) eng katta va eng ko'p aholiga ega bo'lgan davlatga aylandi.

Sin mil.avv. X asrdan Chjou sulolasiga tobe davlat edi. Uning hududi Shensi viloyatining shimoli-g'arbi, Gansu va Sichuanning sharqiy qismini o'z ichiga olgan Chjango davrida Shan-Yan islohotlari natijasida kuchayib ketdi va boshqa qo'shni davlatlarni bosib oldi. Sin davlati Xitoy tarixida muhim iz qoldirdi.

«Sinlik» etnonimi qadimgi xitoyliklar nomi bo'lib qoldi. Shunga asosan O'rta Osiyoda Chin, lotincha Sine, nemischa Xina, fransuzcha Shin, inglizcha Chayna etimologik atamaları paydo bo'ldi. [3]

Bu vaqtda Chunsyu davri boshlarida mavjud bo'lgan ikki yuz davlatdan o'ttizga yaqini qoldi. Ularning ichidan kuchli yetti davlat (Sin, Yan, Chu, Vey, Chjao, Xan, Si) ajralib chiqdi. Chjango (urushayotgan podsholiklar) davri 200 yil davom etib, bu davrda yetti podsholik o'rtasida Xitoyda yetakchi mavqeni egallash uchun uzluksiz kurash bordi.

Mil.avv. I ming yillik o'rtalaridan qadimgi Xitoy jamiyatiga tub o'zgarishlar davri kirib keldi. Temir quyishni o'zlashtirish ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishiga sabab bo'ldi hamda dehqonchilik va hunarmandchilikni jadal rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratdi. Temir mehnat qurollaridan keng foydalanish ishlov beriladigan yerlar maydonining kengayishiga olib keldi. Xuayxe va Yanszining yuqori oqimida ilk suv inshootlari paydo bo'ldi. Sun'iy sug'orish inshootlarini barpo qilish ko'pchilik kuchli davlatlar tomonidan o'z hududlaridagi barcha daryo vodiylarini qamrab oldi. Sug'orma dehqonchilikning kengayishi kuchli davlatlarning o'z hududlarining daryo vodiylari havzalariga to'liq yoyishga urinishlariga olib keldi. Chjango davrida yarim millionli aholisi bo'lgan savdo-hunarmandchilik shaharlari paydo bo'ldi. Pulning tanga shakli tarqala boshladi. Qishloq xo'jaligi va hunarmandchilikda bozorga yo'naltirilgan yirik xususiy xo'jaliklar paydo bo'ldi. Xususiy quldorlik kuchaydi. Ba'zi davlatlarda yer oldi-sotdisiga ruxsat berildi.[4]

Miloddan avvalgi VIII–III asrlarda Xitoyda siyosiy va ijtimoiy tizimlarda sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. Feodalizmning shakllanishi, Konfutsiylik va Daoizm kabi falsafiy oqimlarning rivojlanishi, shuningdek, harbiy texnologiyalardagi yutuqlar Xitoy jamiyatining taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Bu davrda davlatlar orasidagi urushlar kuchaydi, ammo shu bilan birga iqtisodiyot va qishloq xo'jaligi ham rivojlandi. Bularning barchasi Xitoyning kelajakdagi siyosiy tuzilmalari va madaniyatining asosini tashkil etdi.[5]

Foydalanilgan adabiyotlar:

ABDUJABBOR KABIROV. QADIMGI SHARQ TARIXI .TOSHKENT 2016

1. RAJABOV RAVSHAN JAHON TARIXI 1 QISM .RAJABOV RAVSHAN TOSHKENT YANGI ASR AVLODI.
2. F.BOYNAZAROV QADIMGI DUNYO TARIXI.TOSHKENT 2002.
3. VSEVOLOD AVDIYEV QADIMGI SHARQ TARIXI TOSHKENT 1964.
4. ANATOLIY SAGDULLAYEV QADIMGI SHARQ TARIXI.
5. Begaliyev, N., Xumoyun, A., & Shahlo, S. (2024). RTA OSIYO GIDROTEXNIKA INSHOOTLAR TARIXI SARDOBA VA KORIZLAR MISOLIDA. UNIVERSAL JOURNAL OF LAW, FINANCE AND APPLIED SCIENCES, 2(9), 57-62.
6. Бегалиев, Н. (2024). БУХОРО–ҚАРИШИ САВДО ЙЎЛИДА ЖОЙЛАШГАН САРДОБАЛАР. Science and innovation, 3(Special Issue 3), 141-144.
7. Begaliyev, N. X. (2022). ETNOLOGIK TADQIQOTLARDA TERMINOLOGIYA

MUAMMOSI. *Oriental Journal of Social Sciences*, 2(2), 69-72.

8. Otamurodov, D. (2024). IMOM BUXORIY - BUYUK MUHADDIS ALLOMA. YANGI O'ZBEKISTONDA MILLIY TURIZM ISTIQBOLLARI, 1(01).

9. Sobit, K. (2023). THE LAUNCH OF SPIRITUAL AND EDUCATIONAL EVENTS IN THE NEIGHBORHOODS OF SHAHRISABZ CITY. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 6(1), 398-401.

10. Sunnatovich, Q. I., & Sobit, K. (2023). VARGANZA QISHLOG'IDAN TOPILGAN YODGORLIKLAR TARIXI (I-XV ASRLAR). *JOURNAL OF SCIENCE, RESEARCH AND TEACHING*, 2(9), 33-35.

11. Bobokulovna, Q. F. (2024). RESPUBLIKA "TADBIRKOR AYOL" UYUSHMASINING AYOLLAR TADBIRKORLIGINI RIVOLANTIRISHDAGI ROLI. *TADQIQOTLAR. UZ*, 35(1), 111-113.

12. Qanoatova, F. (2024). TURIZM RESURLARINI SHAKLLANTIRISHDA AYOLLAR TADBIRKORLIGINING AHAMIYATI. YANGI O'ZBEKISTONDA MILLIY TURIZM ISTIQBOLLARI, 1(01).

13. Tolibov, N. (2024). EKOTURIZM SOHASIDA TARIXIY JOYLAR VA OBIDALARNING AHAMIYATI. YANGI O'ZBEKISTONDA MILLIY TURIZM ISTIQBOLLARI, 1(01).

14. Nurillaevich O. B. et al. Factors Of The Formation Of Ecological Culture In The Education And Training System // *Journal of Pharmaceutical Negative Results*. – 2022. – C. 984-989.

15. Aralovna O. G. et al. Ecological globalization and its social place in the globalization system of processes // *Journal of Survey in Fisheries Sciences*. – 2023. – T. 10. – №. 1S. – C. 5000-5006.

16. Ayonovna A. S. The Need for the Formation of Environmental Education and Upbringing in Young People in the Conditions of Environmental Globalization // *Global Scientific Review*. – 2023. – T. 13. – C. 7-10.

17. Ayonovna A. S., Xudoyberdi o'g'li P. L. EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKOLOGIK OMIL TUSHUNCHASI ' // *TADQIQOTLAR. UZ*. – 2024. – T. 40. – №. 4. – C. 135-139.

18. Ayonovna A. S., Xudoyberdi o'g'li P. L. EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKOLOGIK OMIL TUSHUNCHASI ' // *TADQIQOTLAR. UZ*. – 2024. – T. 40. – №. 4. – C. 135-139.

19. Otamurodov, D. (2024). IMOM BUXORIY - BUYUK MUHADDIS ALLOMA. YANGI O'ZBEKISTONDA MILLIY TURIZM ISTIQBOLLARI, 1(01).

20. R. Rajabov. *Qadimgi Sharq harbiy san'ati*. Toshkent .2018.

21. Бобожонов, Бехруз Баходир ўғли. ШАХРИСАБЗНИНГ ТАРИХИЙ БОЗОРЛАРИ ВА САВДО-ИҚТИСОДИЙ МУНОСАБАТЛАРИ. 1344-1351